

6. Загороднюк І. Микола Осипович Бурчак-Абрамович — теріолог, палеонтолог, дослідник ссавців кайнозою. *Novitates Theriologicae*. 2022. Pars 14. С. 59-62.
7. Пекло А. М. Птицы. Вып. 1. Неворобьиные Non-Passeriformes (Пингвинообразные Sphenisciformes, Gruiformes Журавлеобразные) / Зоомузей ННПМ НАН Украины. Киев, 1997. 156 с.
8. Пекло А. М. Птицы. Вып. 2. Неворобьиные Non-Passeriformes (Ржанкообразные Charadriiformes, Дятлообразные Piciformes) / Зоомузей ННПМ НАН Украины. Киев, 1997. 235 с.
9. Пекло А. М. Птицы. Выпуск 3. Воробьинообразные — Passeriformes (Турганidae, Hirundinidae, Dicruridae, Oriolidae, Corvidae, Cracticidae, Paradoxornithidae, Timaliidae, Campephagidae, Ruyonotidae, Cinclidae, Troglodytidae, Mimidae, Muscicapidae, Bombycillidae, Ptilonotidae, Laniidae, Sturnidae, Meliphagidae, Zosteropidae, Vireonidae, Coerebidae, Parulidae, Ploceidae, Viduidae, Estrildidae, Icteridae, Thraupidae, Fringillidae) / Зоологический музей ННПМ НАН Украины. Киев, 2002. 312 с.
10. Пекло А. М. Птицы. Вып. 4. Воробьинообразные — Passeriformes (Alaudidae, Motacilidae, Prunellidae, Sylviidae, Regulidae, Paridae, Remizidae, Sittidae, Trichodromadidae, Certhiidae, Aegithalidae, Passeridae, Emberizidae) / Зоологический музей ННПМ НАН Украины. Киев, 2008. 410 с.
11. Попов Б. М. К вопросу о географическом распространении некоторых млекопитающих в УССР. *Зоологич. журнал*. Том XVIII, вып. 2. Москва, 1939. С. 331-334.
12. Цицюра В. К. Феномен сім'ї Бруховських (До 120-річчя від дня народження В. І. Бруховського). *Лісове господарство: освіта. наука і практика*. Матеріали науково-практичної конференції. Житомир, 2011. С. 38-49.

— о —

Розділ II. БЛАГОДІЙНІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМЦІВ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.

УДК069(477.4/.74):177.72(092)

НАДОЛЬСЬКА В. В.
(м. Луцьк)

РОЛЬ МЕЦЕНАТИВ-КОЛЕКЦІОНЕРІВ У ФОРМУВАННІ МУЗЕЇВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (XIX — ПОЧАТОК XX ст.)

***Анотація.** У статті аналізується місце і роль меценатів-колекціонерів Наддніпрянської України (І. П. Бларамберга, К. М. Скаржинської, О. М. Поля, В. В. Тарновського, Ф. Р. Штейнгеля, Б. та В. Ханенків) у процесах інституціалізації вітчизняного музейництва у XIX – першій половині XX ст.*

Характеризуються приклади перетворення приватних зібрань у перші на українських землях публічні музеї. Зроблено висновок, що означені процеси були однією із складових формування мережі музейних установ у досліджуваній період.

Ключові слова: *Наддніпрянська Україна, публічний музей, колекціонування, колекція, музейництво, музейна мережа, музейна справа.*

Виклад основного матеріалу. Музей як соціокультурна інституція сягає своїми витокami у колекціонування — процес цілеспрямованого збирання різних артефактів і природних об'єктів, які мають наукову, історичну, художню цінність. Історія колекціонування на українських землях була тісно пов'язана із загальноєвропейськими процесами. У Київській Русі колекціонування — збирання рукописів у храмах і монастирях, сакральних і меморіальних пам'яток у ризницях — відоме з X–XI ст. Упродовж кількох наступних сторіч формувалися родинні збірки Вишневецьких, Збараських, Сангушків, Острозьких, Чарторийських, Розумовських, Харитоненків, Галаганів, Капністів, Потоцьких та ін. У XIX ст. до процесу колекціонування долучилися представники торговельно-промислових кіл, мистецька та наукова інтелігенція.

На рубежі XVIII–XIX ст. на українських землях, які входили до складу російської імперії, розгорнувся активний процес музейного будівництва. Його перебіг, темпи і якісні зміни визначалися стрімким розвитком науки та мистецтва, виробничої і художньої промисловості, а також прикладом активної розбудови національних музейних установ у країнах західної Європи. Зростання національної самосвідомості, промислові зрушення стали додатковими імпульсами до появи нових музеїв, збільшення їх соціальної значущості, набуття ними публічного статусу.

Формування музеїв відбувалося під впливом низки чинників. Одним з перших з них стали археологічні розкопки античних міст Причорномор'я, накопичення археологічного матеріалу з інших регіонів, проведення археологічних з'їздів (Музей при гідрографічному депо у Миколаєві, 1803; Феодосійський музей старожитностей, 1811; Одеський міський музей старожитностей, 1825; Керченський музей старожитностей, 1826; Музей Одеського товариства історії та старожитностей, 1839 та ін.). Відкриття університетів (Харківського, 1804; Київського Святого Володимира, 1834; Новоросійського, 1865) та формування у їх структурі навчальних музеїв також істотно вплинуло на процес становлення музею як соціокультурної інституції. Багатовекторну діяльність у XIX — на початку XX ст. на території Наддніпрянщини реалізовували наукові, мистецькі, громадські товариства. Ці організації ставили перед собою низку завдань, серед яких важливим визнавалося й створення публічних музейних закладів (Музей сільськогосподарських знарядь Товариства сільського господарства Південної Росії, 1832; Харківський історичний музей, 1866; Чернігівський історичний

музей, 1876; Технічний музей Харківського відділення російського технічного товариства, 1881; Київський музей старожитностей і мистецтв, 1897 та ін.).

Але не менш важливим джерелом становлення українського музейництва у XIX — на початку XX ст. стало приватне колекціонування, популярність якого в колах інтелектуальної, економічної та політичної еліти продовжувала зберігатись, певною мірою визначаючи соціальний та економічний статус колекціонера, а також задовольняючи його культурно-естетичні вподобання. Родинні портретні та картинні галереї з творами західноєвропейських і вітчизняних майстрів, художньою бронзою, порцеляною і фаянсом та ін. [10, с. 28] існували на Наддніпрянщині у садибах тогочасної еліти, що відповідало як загальним тенденціям колекціонування, так й особистим смакам власників. Чимало з них у досліджуваній період доклали багато зусиль для спрямування приватного колекціонування в напрямку до створення музеїв.

Активною громадською діяльністю займався Іван Павлович Бларамберг — чиновник з особливих доручень при генерал-губернаторові Новоросійського краю, археолог, один з перших дослідників старовини на узбережжі Чорного моря. У 1818 р. він подарував мюнцкабінету Рішельєвського ліцею понад 700 монет римського часу, знайдених в Ольвії. У 1825 р. пожертвуванням і продажем археологічних пам'яток і книг поклав початок зібранню Одеського міського музею старожитностей [1, с. 170]. Після відкриття музеїв в Одесі (1825) і Керчі (1826) був призначений їх директором, присвятив чимало праці для їхнього облаштування. Будинок І. Бларамберга в Одесі в першій третині XIX ст. був археологічним музеєм і центром громадського й наукового життя міста.

Перший на українських землях приватний музей створила у своєму маєтку в с. Круглик (нині в межах м. Лубни) дворянка, меценатка, збирачка старожитностей Катерина Миколаївна Скаржинська. Для формування збірки колекціонерка залучила відомого лубенського археолога Ф. Камінського. Експозиція музею була представлена у спеціально збудованому двоповерховому флігелі. У статутах (1886, 1904) музей визначався як красзнавчий заклад науково-освітнього характеру, основним завданням якого були вивчення і пропаганда пам'яток археології, історії та природи [2, с. 30]. До складу зібрання входили цінні археологічні, етнографічні, нумізматичні, природничі колекції, збірка козацьких старожитностей, автографи видатних історичних осіб, діячів української культури, документи місцевих родинних архівів, стародруки та ін. У музеї існували окремі підвідділи з історії церкви і релігії, зберігалися численні предмети культового призначення та документи з історії церковного життя. Вхід до музею був безкоштовним; щоденна кількість відвідувачів досягала 300 осіб. Спочатку музей був орієнтований на відвідувача-фахівця, хоча згодом почав приймати учнівську молодь, селян, міщан, групи екскурсантів з віддалених місць [9, с. 10]. Колекції й окремі

пам'ятки музею з успіхом демонструвалися на виставках низки археологічних з'їздів, Міжнародній виставці костюмів і зброї у Санкт-Петербурзі.

З 1887 р. К. Скаржинська зацікавилася народними великодніми яйцями та почала збирати їх колекцію. У 1898 р. остання налічувала 2 123 одиниці, кожна з яких була зафіксована на картонних картках. Окрім писанок колекціонерка збирала і їх зображення. Співробітник Круглицького музею, дійсний член російського географічного товариства С. К. Кульжинський систематизував матеріал і підготував до друку 2 випуски каталогу колекції писанок.

К. Скаржинська мала намір подарувати свій музей Лубнам, але міська дума не визнала за можливе прийняти такий подарунок. Після смерті чоловіка (1906) К. Скаржинська передала колекцію (понад 20 тис. експонатів і 4 тис. книжок) Природничо-історичному музею Полтавського губернського земства.

У Катеринославі перший приватний історико-археологічний музей у 1887 р. створив підприємець, меценат, активний громадський діяч, перший почесний громадянин м. Катеринослава Олександр Миколайович Поль. Музей відкрито у рік відзначення 100-річного ювілею Катеринослава. Основу музею склала власна колекція О. Поля — понад 4 770 предметів, які були представлені для огляду у 4-х кімнатах його будинку на Соборній площі. Музей мав 7 відділів, хранителя-екскурсовода. У музеї зберігалися реліквії запорізького козацтва, єгипетської давнини, предмети культу, монети всіх країн світу різних часів, живопис, тобто це була своєрідна «кунсткамера» у мініатюрі. Більшість колекції О. Поля складала пам'ятки, пов'язані з історією Запорізької Січі, які він знайшов під час археологічних розкопок або придбав. Ціна збірки ще за життя власника оцінювалося в 200 тис. руб. сріблом. Коли О. Поль був вільний від справ, то сам проводив екскурсії, знайомлячи відвідувачів із предметами кам'яної, мідної та залізної епох, мистецтвом скіфів, греків, єгиптян, візантійців, з багатою колекцією запорозької старовини [8, с. 188]. Після смерті О. Поля у 1890 р. громадськість міста виступила з ініціативою про створення губернського музею його імені — своєрідного пам'ятника О. Полю. 6 травня 1902 р. у будівлі Комерційного училища (нині — будівля облради) було урочисто відкрито Обласний музей імені О. Поля.

Ідею перетворення власної колекції у публічний музей реалізував у досліджуваний період й громадський та культурний діяч, колекціонер, меценат Василь Васильович Тарновський (молодший). Метою мецената було створення музею В. Тарновський керувався не унікальністю, зовнішньою привабливістю предметів, а тим, наскільки вони типові для минулого України. У приватному музеї в Качанівці на Чернігівщині В. Тарновський зібрав колекцію козацько-гетьманських пам'яток та архівних старожитностей, створив унікальну меморіальну збірку Т. Шевченка (майже 10 тис. пам'яток) [3, с. 75]. Стараннями В. Тарновського було видано альбом із фотографіями шевченківських офортів, каталог музейних колекцій, а також альбом гетьманів «Історичні діячі Південно-Західної Росії» В. Антоновича та В. Беца.

У поповненні й дослідженні своїх збірок Василь Васильович спирався на допомогу відомих учених і діячів культури — Д. Яворницького, О. Лазаревського, М. Костомарова, П. Куліша, І. Репіна та ін., багатьом з яких не раз надавав фінансову допомогу у виданні наукових праць, проведенні археологічних обстежень. Колекціонер був активним членом правління Київського товариства старожитностей і мистецтв, Комітету з організації Київського міського музею (із 1904 р. — Київський художньо-промисловий і науковий музей), надавав фінансову підтримку цьому закладу й Київській рисувальній школі М. Мурашка.

У 1897 р. власну колекцію старожитностей заповів Чернігівському губернському земству без права відчуження та переміщення їх з міста Чернігова. У 1902 р. на основі приватного зібрання В. Тарновського було відкрито Музей українських старожитностей Чернігівського губернського земства, що 1906 р. одержав ім'я колекціонера [6, с. 7].

Меценатом та натхненником створення у власному маєтку в Городку спеціалізованого музею виступив землевласник, підприємець, громадсько-політичний і державний діяч, колекціонер, меценат Федір Рудольфович Штейнгель. Відкритий у 1896 р. Музей складався з 5-ти відділів (природознавчий, географічний, антропологічний, археологічний, етнографічний) та музейної бібліотеки. Ф. Штейнгель взяв на себе усі витрати з улаштування, утримання, життєдіяльності та поповнення колекцій музею. Упродовж 1896–1903 рр. він оприлюднював звіти про діяльність музею («Отчеты Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля», видано 3 номери). Для ознайомлення громадськості з діяльністю установи, розсилав їх в університети російської імперії, Луцьке, Острозьке, Володимирське братства, у такі видання, як «Киевская старина», «Новое время», «Вестник Европы», «Исторический вестник» [5, с. 132].

Городецький музей став першим на той час світським музеєм на Волині, сільським науковим краєзнавчим музеєм в Україні; був значним науковим центром, який привертав увагу археологів, краєзнавців і вчених з інших музеїв знань.

У становленні українського музейництва досліджуваного періоду значною також була роль київських колекціонерів і меценатів Богдана Івановича та Варвари Миколаївни Ханенків. З 1894 р. Б. Ханенко був наділений головними повноваженнями у справі створення першого загальнодоступного міського музею у Києві. Він склав статут музею, очолив будівельний комітет, особисто клопотав з питань музею перед Миколою II (цар виділив 50 тис. руб., решту зібрали меценати України), проводив за свої кошти археологічні розкопки у Київській губернії для поповнення майбутнього музею експонатами.

Вже на початку ХХ ст. приватна колекція Ханенків фактично була музеєм. Свої враження від нього залишив краєзнавець та художник Г. Лукомський. За його словами, музей Б. та В. Ханенків був найбільшою та

найціннішою художньою колекцією на території України [4, с. 6–7]. Подружжя Б. і В. Ханенків подарували відкритому у 1904 р. Київському музею старожитностей і мистецтв унікальне археологічне зібрання (пам'ятки Наддніпрянщини різних історичних епох, колекцію хрестів і образків перших століть християнства на Русі, старожитності Античної доби з грецьких колоній Причорномор'я, зібрання давньоєгипетських пам'яток; уся колекція налічувала 3 145 предметів, вартістю 71 тис. руб., що становило половину вартості усіх музейних археологічних експонатів) [7, с. 217].

Власну мистецьку колекцію та будинки у квітні 1917 р. Б. Ханенко заповів Києву. Як розпорядниця колекції, В. Ханенко після окупації Києва німцями відмовилася від пропозиції переїхати до Німеччини і відкрити там музей на прийнятних умовах. В. Ханенко оформила дарчий акт про передачу власного музею Українській академії наук (1918).

Висновки. Таким чином, у ХІХ — на початку ХХ ст. приватне колекціонування у Наддніпрянській Україні набуло публічного характеру — колекції збиралися не стільки для власних потреб, скільки з орієнтацією на громадськість, колекціонування розглядалося як суспільно корисна і благородна справа. Відкриваючи для себе надбання українського народу та інших культур, колекціонери створювали свої збірки з конкретною метою — передати їх наступним поколінням. Колекціонери-меценати зробили вагомий внесок в інституціалізацію музейництва на території Наддніпрянської України. Зібрані ними різноматичні колекції склали основу низки музеїв, формуючи мережу установ, які зберігали, досліджували та популяризували об'єкти культурної спадщини.

Література та джерела

1. Білик В. Давньоєгипетські пам'ятки в музейних зібраннях України (за дослідженнями українського єгиптолога Олени Романової). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Історичні науки. Луцьк, 2017. № 5 (354). С. 169-175.
2. Зякун А. І., Гапченко Є. А. К. М. Скаржинська та музей української старовини в Лубнах: передумови й історія формування. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2021. Том 32 (71). № 4. С. 27-33.
3. Колосова Н. Меценатська діяльність родини Гарновських у культурному розвитку України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2012. № 3. С. 74–78.
4. Корнієнко Н. Музей Ханенків у 1920-ті роки (на матеріалах архіву музею). *Ханенківські читання* : матеріали наук.-практ. конф. Київ : Музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, 2005. Вип. 7. С. 5-23.
5. Кузьміна І. Городоцький музей як осередок розвитку науки та культури на Волині. *Український історичний збірник*. 2015. Вип. 18. С. 128-147.

6. Лаєвський С. Л., Линюк Л. П. Музей українських старожитностей В. В. Тарновського у часі і просторі. *Скарбниця української культури*: Зб. наук. пр. Чернігів, 2002. Вип. 3. С. 5-8.
7. Надольська В. В. Історія музейної справи: теорія, події, персоналії. Навч. посіб. Луцьк : ФОП Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф»^{ТМ}, 2022. 230 с.
8. Ніколаєва Т. Олександр Поль: підприємець, громадський діяч та дослідник Придніпровського краю. *Краєзнавство*. 2011. № 2. С. 183–190.
9. Супруненко О. Б. Археологічні дослідження та зібрання Лубенського музею К. М. Скаржинської : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.04. Київ, 1997. 24 с.
10. Ханко В. Мистецькі збірки аристократів. *Образотворче мистецтво*. Київ : Нац. спілка худож. України, 2004. Вип. 4 (52). С. 27–29.

— о —

УДК 908(477.42)

ТИМОШЕНКО В. І.

(м. Малин, Житомирська обл.)

ЧЕСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

***Анотація:** В статті прослідковано вплив модернізаційних процесів кінця ХІХ – початку ХХ ст. на прискорення підприємницької діяльності чехів на Правобережній Україні. Охарактеризовано основні види діяльності чехів-підприємців краю.*

***Ключові слова:** чеські колоністи, Правобережна Україна, промисловість, підприємства, економічний розвиток, основні види підприємницької діяльності чехів.*

Виклад основного матеріалу. Чеська імміграція другої половини ХІХ ст. на Волині стала помітним явищем в історії України. Вона була викликана комплексом причин. В умовах кризи, що розгорталася в монархіях Романових та Габсбургів, чеське сільське населення знаходило вихід в імміграції, зокрема на територію Правобережної України Російської імперії, що лежала в прикордонному регіоні, де була дешевою земля, сприятливі природні умови. Масовість еміграції зумовлена протекціоністською політикою урядів імперії щодо чеських переселенців, в основі якої лежали як економічні чинники (ринок землі, робочої сили), так і етнополітичні (використання т. зв. чесько-гуситської церкви з метою обмеження впливів католицизму й полонізму в краї).

Чехи почали прибувати на територію краю у другій половині ХІХ ст. Головним регіоном їх поселення стало саме Правобережжя, де наприкінці ХІХ ст. мешкало більше 87% українських чехів. У 1897 р. в Росії відбувся